

2001 OHRI ÇERÇEVE ANLAŞMASI SONRASI MAKEDONYA'DA SÜRDÜRÜLEBİLİR ETNİK BARIŞ VE POLİTİK BÜTÜNLÜK SAĞLANMASI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN ROLÜ

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ

İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü

dalkilic@istanbul.edu.tr

Özet

Tarih boyunca Makedonya birçok milletin veya devletin egemenliği altına girmiştir. Osmanlı idaresi altında dört buçuk asra varan bir süre geçiren Makedonya'nın, Türkiye ile bağları oldukça eskiye dayanmaktadır. Çok etnikli, çok dilli ve çok kültürlü yapısı sürdürülebilir etnik barışın ve politik bütüncülüğün en önemli olduğu ülkelerden biridir. 2001 yılında ayrımcı uygulamalar neticesinde kanlı çatışma noktasına gelmiş ve Ohri Çerçeve Anlaşması (OÇA) imzalanmıştır. Bu makalede, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Birimi tarafından desteklenen bir anketteki (survey) "etnik ayrımcılık" ile ilgili soruya verilen cevaplar değerlendirilecektir¹. Araştırmamız, alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Tanımlayıcı/deskriptif bir yaklaşımla sorunları tespit ve çözüm önerileri hedeflenmiştir. Araştırma kendinden sonraki araştırmalara kaynaklık edecek nitelikte olması nedeniyle ayrıca bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Etnik barış, Makedonya, Balkanlar, Arnavut, Türk, Müslüman etnik gruplar.

AFTER THE 2001 OHRID FRAMEWORK AGREEMENT THE ROLE OF TURKEY IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE ETHNIC PEACE AND POLITICAL UNITY IN MACEDONIA

Abstract

Throughout history, Macedonia has been dominated by many nations or states. Macedonians, who spent about four and a half centuries under the Ottoman administration, rely on the old ties with Turkey. Due to its multiethnic, multilingual and multicultural nature, sustainable ethnic peace and political unity is one of the most important countries. In 2001, as a result of discriminatory practices, the point of bloody conflict reached and the Ohrid Framework Agreement (OFA) was signed. In this article, a survey supported by the Istanbul University Scientific Research Unit will evaluate the answers to the question on ethnic discrimination. It is a first in our field of research. A descriptive approach aims to identify problems and propose solutions. The research also has a precaution because it is of a nature to be a source of further research.

Key words: Ethnic Peace, Macedonia, Balkans, Albanian, Turk, Muslim Ethnic Groups.

¹ Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından (2013-2016) desteklenmiştir. Başta İstanbul Üniversitesi rektörü olmak üzere tüm BAP Birimine desteklerinden dolayı teşekkür ederiz. Proje numarası 29636. Mehmet Dalkılıç-R. Biçer, *Balkanların geleceği Açısından Makedonya'da Aşırı Dini Gruplar ve Etnik Barış*, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi, Mayıs 2016.

1. Amaç Ve Kapsam

Bu makalede, 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması sonrası Makedonya’da sürdürülebilir etnik barış/politik bütüncülük sağlanması ve Türkiye’nin rolü konusu yapılan bir anket çalışması çerçevesinde değerlendirilecektir. Söz konusu anket Makedonya vatandaşı Müslümanlar arasında yapılmış ve 1469 kişi iştirak etmiştir. Makalenin konusunu teşkil eden soruda deneklere “Makedonya’da Müslümanların etnik ayrımcılığa uğrayıp uğramadıkları” sorulmuştur. Soru, bağımsız nitelikli olarak düşünülmüş ve cevap seçeneklerinde sırasıyla “Evet”, “kısmen”, “Hayır” gibi seçenekler sunulmuştur. Makedonya Müslümanları çok dilli ve çok etnik yapılı olması nedeniyle anket uygulaması da çok dilli olarak gerçekleştirilmiştir. Makedonca, Arnavutça ve Türkçe olarak üç dilde uygulanan ankette, deneklerin cinsiyeti, eğitim durumları, gelir durumları, medeni durumları, doğum yerleri, etnik durumu, yaşı ve meslekleri gibi konularda frekans ve yüzdeleri ile merkezi eğilimlerinin tanıtılması ana hedefler arasında yer almaktadır. Anket deneklerinin yukarıda sayılan değişkenler açısından düzenli dağılım içermesi araştırma sonuçları açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla anket uygulamaları, Müslümanların demografik yapısı göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir.

Makedonya etnik yapı konusunda ciddi tartışmalar ve varsayımlar gündemden düşmemektedir. Bunun asıl nedeni 2002 yılından sonra adil ve açık bir nüfus sayımının yapılamaması veya yapılmasına müsaade edilmemesidir. İki milyondan biraz fazla Makedonya nüfusunun yaklaşık yüzde elliye yakınının Müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Müslümanların büyük bir kesimini Arnavut etnik grup oluşturmaktadır. Resmi makamlar Arnavutları %25 civarında göstermekte iken Arnavutlar toplumun etnik olarak %40’a yakınının Arnavut olduğunu iddia etmektedir (Şabani, 2007: 5; Aktan, 2006)² Aynı durum Türkler için de geçerlidir. Resmi veriler Türkleri % 4-5 civarında gösterirken Türkler Makedonya toplumunun %10’nun Türk olduğunu kabul etmektedirler. Ayrıca toplumda Esmer (Roman), Boşnak veya Torbeş Müslümanlar da bulunmaktadır. Anket uygulamalarında bu demografik yapı göz önünde bulundurulmuştur. Makalenin amacı 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması (OÇA) sonrası Makedonya’da sürdürülebilir etnik barış/politik bütüncülük sağlanması ve Türkiye’nin bu konudaki rolünü tespitiye yönelik olduğuna göre konu üç önemli hususu kapsamaktadır. Öncelikle sürdürülebilir bir barış temini, ikincisi Makedonya’da bütün

² Ayrıca bk. Barış Şanlı, “Kader birliğinin açmazları: Arnavut meselesi ve Kosova’nın statüsü”, Anlayış, <http://www.arnavut.com/makedonyadaki-etnik-arnavutlar> (Erişim: 20/12/2017); Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi; <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3149>; “Makedonya Azınlık Raporu-1”, <http://diplomatikgozlem.com/haber/makedonya-azinlik-raporu-1-?> (Erişim: 10/12/2017)

etnik grupları içine alan politik veya siyasal birlik –ki bunlar büyük oranda 2001 Ohri Çerçeve Anlaşmasındaki kanunların pratikte uygulanmasına bağlıdır- ve son olarak Türkiye'nin Makedonya'daki etnik barışa katkısıdır.

Bu bağlamda araştırmamız, alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Müslüman bilim adamlarının, günümüz Müslümanlarının içinde bulunduğu durumu bilimsel yöntemlerle tespit etme ve bilim dünyasına duyurma konusunda yeterince duyarlı davranmadığının altı çizilmelidir. Araştırmamız bir veri madenciliği özelliği taşımamakla birlikte tanımlayıcı/deskriptif bir yaklaşımla sorunları ve odaklandığı yerleri betimlemek suretiyle ortaya çıkarması bakımından oldukça önemlidir. Araştırma kendinden sonraki araştırmalara kaynaklık edecek nitelikte olması nedeniyle ayrıca bir öneme sahiptir.

Tarih boyunca Makedonya birçok milletin veya devletin egemenliği altına girmiştir. Bunlar sırasıyla Vizigotlar, Avarlar, Romalılar, Slavlar, Bulgarlar, Bizanslılar, Sırlar, İspanyol, İtalyan, Fransızların içinde yer aldığı Haçlılar, Ruslar ve Osmanlılar şeklinde ifade edilebilir. Osmanlı idaresi altında dört buçuk asra varan bir süre geçiren Makedonya'nın Osmanlı himayesinden ayrılması sonucu bölgede Bulgarlar, Yunanlar ve Sırların hâkimiyet kurma mücadelesi başlamıştır. Söz konusu etnik gruplar, Osmanlı sonrası Makedonya'da sivil oluşumlar kurma girişimlerini sürekli artırmışlardır. En son Makedonlarla Arnavutların liderliğinde Müslüman gruplar kanlı çatışma noktasına gelmiştir. Fazla kan dökülmesini istemeyen iç ve dış aktörlerin devreye girmesiyle 2001 yılında Ohri Çerçeve Anlaşması (OÇA) imzalanmıştır.

Makedonya Yugoslavya'yı oluşturan altı cumhuriyetten biridir. Söz konusu coğrafi bölgede Sırlar, Boşnaklar, Hırvatlar, Slovenler ve Makedonların oluşturduğu beş millet, üç farklı inanç (Müslümanlar, Katolikler ve Ortodokslar) ve sekiz etnik grup (Türkler, Bulgarlar, Arnavutlar, Macarlar, Çekler, Romenler (Ulah), Ukraynalılar ve Romanlar) varlık göstermekteydi. Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte önce Slovenya ve Hırvatistan, ardından Bosna-Hersek ve Makedonya bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu durum 1991'den itibaren Balkanlarda etnik çatışmalara yol açan yeni bir dönem başlamasına neden oldu. Bütün bunlar, genelde Balkanlara, özelde ise Makedonya'daki etnik ve kültürel farklılığa tüm dünyanın dikkatlerini çekti. Bu bağlamda, etnik barış veya ayrımcılığa konu teşkil eden Makedonya vatandaşı Müslümanlar; başta Arnavut ve Türkler olmak üzere Torbeşler, Boşnak, Romanlar ve diğer Müslümanlar araştırma kapsamına girmektedir.

Balkan, Avrupa kıtasının güneyindeki üç büyük yarımadanın en doğusunda yer alan bölgeye verilen bir isimdir ve Türkçedir. Balkan “üzeri sık ağaçlarla kaplı dağ” anlamına gelmektedir (Akalin 2011; Castellan, 1995: 15). Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Karadağ devletlerinin oluşturduğu bölgede hiçbir ülke kendi etnik sınırları içerisinde yerleşmiş değildir. Bu devletlerin çoğu aslında eski Yugoslavya’yı oluşturmaktaydı. Bunların her birisinin komşu ülkede soydaşları bulunmaktadır (Karpas 2014: 25-32; Bumçi, 2001; Hacısalihoğlu 2003: 437-444). Bu ülkelerin hemen hepsi günümüzde etnik birlikteliğe dayalı bir devlet oluşturma amacını taşımaktadır (Ramet 1992; Kenar 2005; Bora 1995). Bunun en önemli göstergelerinden birisi, Makedonya’da olduğu gibi, vatandaşı olduğu ülke bayrağının yerine komşu ülkenin bayrağını tercih eden kesimlerin varlığıdır.³ Bu nedenle Balkanların huzur ve güven içinde olabilmesinin bölge ülkelerindeki etnik barışa bağlı olduğu açıktır. Söz konusu ülkelerden biri de yaklaşık bir asırdan beri Osmanlı idaresinden ayrılan Makedonya’dır (Erol 2007: 249; Nuredin, 2008). Osmanlı sonrası Müslümanlardan temizlenmeye çalışılan Balkanların geleceği Müslümanların birliği ile yakından ilgilidir (McCarthy, 1995). Zira tıpkı geçmişte olduğu gibi bölgedeki kalıcı barış ve adalet medeniyeti Müslümanlar tarafından inşa edilecektir. Bu bağlamda Makedonya’nın, diğer Balkan ülkeleri arasında kendisini çok farklı kılan özelliklere sahip olduğu belirtilmelidir (Akman 2006; Wachtel 2009; Jelavich 2006).

Makedonya jeostratejik, ekonomik ve sosyo-kültürel nedenlerle öncelikle Osmanlı’nın, sonrasında da Türkiye’nin yakından ilgilendiği bölgelerin başında gelmiştir. Son yıllarda Türkiye genelde Balkanlar özelde de Makedonya’da ilişkilerini gelişen ekonomik, sosyal dinamikleri ve aktif dış politikası çerçevesinde yeniden düzenlemiştir (Kodal 2014; Turan, 1996; Oran 2012). Bölge ülkelerinin de Türkiye ile ikili işbirliklerine olumlu yaklaşması resmi kurumlar, iş çevreleri ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinde birtakım kayda değer gelişmeler gözlemlenmiştir (Emin 2014: 9; Rahman, 2012). Ancak Balkanlar söz konusu olduğunda söz konusu gelişmelerin asla tatmin edici olmadığı belirtilmelidir. Zira tarih boyunca Anadolu’da Türk-İslam varlığının devamı adeta iki nefes borusu sayesinde mümkün olabilmıştır. Bunlardan birincisi, Trakya’dan Balkanlara, diğeri ise Artvin Gürcistan, Kırım ve Orta Asya’ya açılmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de son yıllarda Balkanlar siyasetinin yeterince yakından takip edilmediğine yapılan çalışmalarda ifade edilmektedir. Nedim Emin bu duruma şu tespitlerle dikkatleri çekmektedir:

³ Mesela Makedonyalı Arnavutların her fırsatta Arnavutluk bayrağı kullandığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

“Balkanların 1990’ların sonlarından itibaren yakalamış olduğu istikrar ortamı, her ne kadar Türkiye’nin bölgeyle olan siyasi, ekonomik ve sosyal bağlarını güçlendirmek için bir fırsat sunsa da stratejik ve akademik araştırma çevrelerinde Balkanlara yönelik ilgiyi azaltmış, araştırmacılar Ortadoğu gibi gündemi daha hareketli ve tartışmalı olan bölgelere yönelmişlerdir. Böylelikle Balkanlardaki güncel siyasi konular üzerine yazılan kitaplar ve medyanın bu konulara ayırdığı yer oldukça sınırlı kalmıştır. Türkiye’de Balkanlarla ilgili yapılan araştırma ve yayınlar daha çok **tarihsel konulara** ve **bölgesel politikalara** ilişkin veya **tematik** içerikli olduğundan, Balkan ülkelerinin güncel iç siyasetlerine dair bir kaynak eksikliği söz konusudur” (Emin 2014: 9).

Bu tespitlere bir de bölgeyi çalışan bilim adamlarının tanınmaması, gerekli imkanların verilmemesi, bölge uzmanlarının yetiştirilmemesi, Balkan ülkelerinden sorumlu olanların Türkiye’deki yetkilileri yanlış yönlendirmeleri, yıllardır sürdürdükleri ilişki ağını genişletememeleri, yetkilerini paylaşmamaları, bağımsız uzmanlarınca yıllık toplam kalite raporlarının alınmaması ve bunlardan daha önemlisi Balkanlarla ilgili güncel sorunları konu edinen **modern çalışmaları içeren** bir bilgi bankasının bulunmaması ilave edilince Balkan çalışmalarına destek verilmesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Balkan çalışmalarının yetersizliği ve yukarıda sayılan olumsuzluklar Türkiye’nin son yıllarda elde ettiği gelişmeler ve aktif dış politikası ile örtüşmemektedir (Karpaz 2014: 25-32; Turna, 1996; Hacısalihoğlu, 2003: 437-444).

Günümüzde Türkiye topraklarının yüzde 5’i Balkan coğrafyası içinde yer almaktadır. Bu yüzden coğrafi açıdan Türkiye’nin bir Balkan ülkesi olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Ayrıca yaklaşık 550 yıl Balkanlar’da hüküm sürmüş olan Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasını taşıyan Türkiye Cumhuriyeti Balkanlı kimliğini unutmamıştır. Bu bağlamda Balkanlar Türkiye için gerek coğrafi konum gerekse siyasi, tarihsel ve kültürel yönden oldukça önemlidir. Bunlar sırasıyla;

1-Tarihsel bağlar,

2-Türkiye’de yaşayan Balkan kökenli nüfus,

3-Balkanlar’daki Türk ve Müslüman topluluklar ve

4-bölgenin jeopolitik konumu şeklinde dört ana başlık altında toplanabilir.⁴

⁴ Caner Sancaktar, “Balkanlar Türkiye İçin Neden Önemli?”, Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/71/balkanlar_turkiye_icin_neden_onemli (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2017); Osman Bahadır Dinçer, Habibe Özdal, Hacı Ali Necefoğlu (edit), *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Kafkas Üniversitesi, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri, USAK, Ankara 2010; M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan (edit.), *Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik*, USAK Yayınları, Ankara 2013; Türk dış politikası konusunda mesela bk. Murat Yesiltas, “Soft Balancing in Turkish Foreign Policy: The Case of 2003 Iraq War”, *Perception: Journal of International Affairs*, Spring-Summer, 2009, s. 25-51; Nuh Yılmaz, “Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: Türkiye’nin Bağımsız Dış Politikasının Etkileri”, *Türk Dış Politikası Yıllığı*, SETA Yay., 2010, s. 551-576.

Makedonya'daki çok etnikli, çok kültürlü ve çok dinli sosyo-kültürel ortam, etnik barışın zorluğunu ama bir o kadar da önemini ortaya koymaktadır. Bu yüzde Makedonya'daki kalıcı etnik barış girişimleri veya çabaları tüm Balkanları hatta Avrupa'yı ilgilendirecek niteliktedir. Yine Makedonya'da etnik veya dini gruplar arasında çıkacak olan bir savaş sadece Makedonya ve Balkanları değil, tüm Avrupa'yı hatta dünyayı etkileyecek nitelikte olacaktır. Nitekim 2001 yılında meydana gelen Makedon-Arnavut/Müslüman etnik çatışma, gerek Avrupa Birliği ülkeleri gerekse Amerika Birleşik Devletleri'nin devreye girmesiyle derhal büyümeden anlaşma ile sonuçlandırılmış, kanlı Bosna-Hersek savaşına dönmesine izin verilmemiştir (Şabani 2007; Bayraktar, 2014). Bu bağlamda Makedonya'daki etnik grupların hak ve hürriyetlerini elde etmeleri, kendilerini demokratik bir ortamda ifade edebilmeleri, sosyal hayatta baskılara maruz kalmamaları (Çavuşoğlu, 2007), ikinci sınıf vatandaş uygulamalarına tabi tutulmamaları sadece Makedonya'yı değil tüm Balkanları ilgilendirmektedir (Kut, 2005: 99; Emin, 2014). Makedonya'da sürdürülebilir bir etnik barış, temelde her seviyedeki Makedon idarecinin, Müslümanları devletin eşit vatandaşı olarak görmelerine bağlıdır.

Genelde Balkanlarda özelde ise Makedonya'da kalıcı barışın tesisi ancak Türkiye'de Balkanlara bir sebeple ilgi duyanların bölge ülkelerindeki yönetim ve siyasi aktörleri iyi tanımalarına bağlıdır. Bu yüzden Balkan ülkelerinden biri ile ilgili herhangi bir alanda bir proje veya çalışmaya girişmeden önce bu konularda en azından temel bilgilere sahip olmanın zorunluluğu açıktır. Söz konusu ülkelerdeki siyasi gelişmeleri bilmeden ve siyasi aktörlerin pozisyonları ile aralarındaki fikir ve çıkar çatışmaları iyice anlaşılmadan geleceğe dair isabetli öngörülerde bulunabilmek mümkün değildir (Emin, 2014: 9).

Makedonya'da, komünist dönem sonrasında, başta Arnavut ve Türklerden oluşan Müslüman etnik grupların tümü görmezlikten gelinmiştir. Bunun en önemli göstergeleri 1991 yılından itibaren Makedonya'da patlak veren etnik ve dini nedenli olaylardır. Her geçen gün derinleşen ve genişleyen etnik ayrımcılık veya hak mahrumiyetleri zamanla zulüm noktasına varmıştır (Nayçevska ve Todorovski, 2009). Sonunda devlet idaresinde yeterince temsil edilmediğini ve eşit haklara sahip olmadıklarını ileri süren söz konusu Müslüman veya etnik gruplar, Arnavutların liderliğinde silahlı mücadele kararı almışlardır. Makedonlar ve Arnavutlar karşı karşıya gelmiş ve ölümle sonuçlanan ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Makedonya hükümeti ile bu ülkede yaşayan Arnavut temsilcileri arasında 13 Ağustos 2001 yılında "Ohri Çerçeve Anlaşması" (OÇA) imzalanarak çatışmaların kanlı Bosna savaşına dönmesine müsaade

edilmemiştir (Popetrevski ve Latifi, 2004). Bu anlaşma, Makedonya'nın siyasi yapısında ve demokratikleşme sürecinde olumlu gelişmelere neden olmuştur. Ancak etnik Müslümanlarla ilgili temel insan hakları konusunda bile hala zor ilerleyen süreçler bulunmaktadır. İsteksiz de olsa etnik gruplar lehine azınlık haklarının biraz olsun iyileştirildiği, özellikle yerel yönetimlerin daha fazla özerklik kazandığı ve dil özgürlükleri konusunda bazı adımlar atıldığı da görülmektedir. Ayrıca toplumsal çatışmaları durdurmak bakımından OÇA'nın ayrı bir önemi bulunmaktadır (Gülboy, 2012: 101-116; Emin, 2014).

Makedonya'da çok etnik yapı ve çok kültürlü toplum yapısı dikkate alındığında ortaya çıkacak bir savaşın boyutlarını kestirmek kolay değildir. Nitekim OÇA yeni bir Bosna savaşının çıkmasını engellemiştir. Bu bağlamda önemli bir anlaşmadır. Anlaşma ile her etnik grup nüfusa oranla resmi kurumlarda temsil hakkı kazanmıştır. Ancak günümüze gelindiğinde anlaşmanın maddelerinin kahir ekseriyetinin kağıt üzerinde kaldığı ve uygulanmasında yıllar geçmesine rağmen hala ciddi sıkıntılarla karşılaşıldığı görülmektedir. Müslüman etnik gruplar içerisinde diğer gruplara göre daha fazla nüfusa sahip olan Arnavutlar biraz daha anayasal haklarına sahip olabilmişlerdir. Bunu diğer Müslüman etnik gruplar için söylemek mümkün değildir. Özellikle Türkler, Torbeşler, Romanlar ve Boşnakların söz konusu anlaşmada yer alan haklarından yeterince yararlandıkları söylenemez. Çeşitli siyasi ve yönetim kurnazlıkları ile Müslümanların yasal haklarının kullanılması engellenmektedir. Bu nedenle söz konusu anlaşma üzerinden 15 yıl geçmesine rağmen kalıcı çözüm üretememiş ve sorunlar gittikçe derinleşmiştir. Zira başta Makedonya olmak üzere hemen birçok Balkan ülkesi bağımsızlığına yeni kavuşmuştur (Hacısalihoglu, 2003: 442-443).

Bu çerçevede söz konusu ülkelerde demokratikleşme, liberalleşme ve Avrupalılaşma süreçleri halen devam etmektedir. Kurum ve kuruluşların faaliyet alanları henüz tam olarak oturmuş, geçmişten kalan sosyalist idare biçimleri görülebilmektedir. Bu yüzden siyasi aktörlerin etki ve nüfuzu yalnızca siyaset alanı ile sınırlı kalmadığı, ekonomik ve sosyal hayatın hemen her alanına yansıdığı yapılan araştırmalarda dile getirilmektedir (Emin 2014: 9-10). Makedonya'nın huzuru Balkanların huzuru gerçeğinden hareketle başta siyasi karar alıcılar ve diplomatlar olmak üzere bütün işadamları, STK'lar ve Türkiye'den Balkanlara bir sebeple ilgili olan bütün kurum, kuruluş veya kişilerin bölge ülkelerinin güncelini takip edip gelecek planlaması yapmak zorunluluğu bulunmaktadır (Karpas, 2014: 25-32; Hacısalihoglu, 2003: 437-444).

Burada Ohri Çerçeve Anlaşması ile ilgili bir husus ifade edilmelidir. O da şudur: OÇA 2001 yılından sonra Makedonya'da siyasi ve sosyal alanda etkili olmuştur. Makedonya vatandaşı

Arnavutlara önemli siyasi ve sosyal hakları kazandırmıştır. Ancak Makedonya'da yaşayan diğer etnik topluluklar söz konusu olduğunda aynı tespiti yapmak mümkün görünmemektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından Müslüman etnik gruplardan ikincisini oluşturan Türklerin, OÇA'nın hazırlanması esnasında dikkate alınmadığı, onlara danışılmadığı ve düşüncelerinin alınmadığı yapılan çalışmalarda sıklıkla ifade edilmektedir (İbrahim, 2011: 2-3, 18-19). Bu anlaşmada yer alan ve etnik grupların devlette nüfusa oranla temsil hakkını ifade eden maddeler uygulanmamış; Türklerle birlikte diğer Müslüman etnik gruplar devlet kadrolarından çok daha düşük oranda yararlandırılmıştır. Eşitlik ve adalet getirmesi beklenen Ohri Çerçeve Anlaşması sonrası Makedonya'da yaşayan Müslüman etnik gruplardan sadece Arnavutların durumu kısmen iyileştirilmiş, çeşitli kurum ve kuruluşlarda eskiye oranla biraz daha fazla yer alması sağlanmıştır. OÇA'nın üzerinden 16 yıl geçmesine rağmen söz konusu anlaşmadan sonra Türklerin unutulduğu ve sorunların temel sorunların hala sürdüğü ifade edilmektedir (İbrahim, 2011: 2-3; Hani-Maliqi, 211: 1-18). Bu sorunlar genellikle iki konuda toplanmaktadır: **Birincisi** dini özgürlükler, **ikincisi** ise Müslümanların etnik kimlikleri ile ilgilidir (Brunnbauer, 2002; Popetrevski-Latifi, 2004).

Makedonya'nın etnik sorunları ve ayrımcı uygulamalar, onun politik dengesini ve bölgesel bütünlüğünü tehdiye devam etmektedir. Makedonya'daki Müslüman etnik gruplar Makedonlarla mütemadiyen eşitlik kavgası vermektedir. Bu bağlamda Türkiye ve Makedonya'daki Türkler bölgenin huzur ve sükûnu için tarihi roller üstlenmişlerdir (Bahadır, 2002). Makedonya'yı 6 Şubat 1992'de resmen tanıyan Türkiye, Makedonya'daki Müslüman etnik grupları birbirinden ayırmadan onların bütün ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır. Özellikle Osmanlıdan kalan eserleri (Turan, 1996; Nuredin, 2008) TİKA aracılığı ile onarmak suretiyle yeniden Müslümanların hizmetine sunmaktadır. Bu vesile ile sosyo-kültürel hayata ve barışa katkı sağlanmaktadır. Türkiye'nin bölgeye olan ilgisi, komşuluk ilişkileri, barış ve güvenlik arayışı ile ilgili olduğu kadar bölgeyle tarihsel ve sosyo-kültürel bağları ile de ilgilidir (Bağcı 1998). Bu yüzden Makedonya'nın istikrarının sağlanması ve Müslüman etnik grupların haklarının korunması Türkiye'nin bölgedeki stratejik öncelikleri arasında sayılabilir. Makedonya'nın iç istikrarının sağlanması ve sürdürülmesi, sadece bölge istikrarının sürmesi açısından değil tüm Balkanlar hatta dünya için önemlidir. Makedonya'nın daha güçlü ve istikrarlı bir ülke olması için Hıristiyan etnik Makedonlarla, Müslüman etnik unsurların eşit haklarla entegrasyonu ön koşullardan biridir. Makedonya'nın devlet olarak varlığını korumasının da aynı zamanda söz konusu ön şarta bağlı olduğu unutulmamalıdır (Gülboy, 2012: 1-12; Todorova, 1997: 138; Davutoğlu, 2010: 123, 316).

Yugoslavya Federasyonu'ndan savaşmadan ayrılan Makedonya, 10 yıl boyunca içinde bulunduğu istikrarsız ortama rağmen, nüfusunu oluşturan etnik gruplar arasında barışı sağlamayı başaramamış hatta bir müddet bu konuda örnek gösterilmiştir (Ramet 1992; Kenar 2005). Ancak yanlış, taraflı uygulamalar ve etnik ayrımcılık uygulamaları toplumun huzurunu bozmuş, eşitsizlik katlanılmaz bir noktaya ulaşmıştır. Nitekim başta Arnavutlar olmak üzere Müslüman etnik gruplar eşit haklar için mücadele kararı almıştır. 2001'de çatışmalar sona erdirilmiş olmasına rağmen bugün, Makedonya Cumhuriyeti'nin yanlış uygulamalarını devam ettirmesinin etnik barıştan her geçen gün uzaklaşmasına neden olduğuna dikkatler çekilmektedir (Rahman, 2012; Mandacı, 2003).

Sosyo-kültürel, ekonomik ve etnik sorunlar Makedonya etnik çekişmelerinin temelinde yatan en önemli nedenler olmakla birlikte bunu tetikleyen dış güçler göz ardı edilmemelidir. Gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin kapitalist dünya ekonomisine eklemlenme sürecinde, söz konusu ülkelerdeki etnik kimliklerin ayrıştırılması büyük önem taşımaktadır. Hıristiyan-Makedon kimliğinin Müslüman-Arnavut ve diğer etnik grupların kimliği karşısındaki siyasi üstünlük kazanması, Makedonya iç savaşının temel sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir (Manol, 1978; Kut, 2005). Kimlikler arasındaki çatışmanın giderilmesi ise ancak Ohri Anlaşması'ndaki maddelerin uygulanması neticesinde ikiliğin giderilmesiyle mümkün olacaktır. Bu barış anlaşmasının şartlarına uyulması durumunda bir dereceye kadar Makedonya'da kalıcı barışı ve toplumsal uzlaşmayı sağlaması beklenebilir. Sosyo-kültürel hayat ve siyasal alanda anayasal hakların titizlikle hak sahiplerine verilmesi Makedonya etnik barışının temel şartı olduğu unutulmamalıdır (Poulton, 1993: 59-60; Wachtel, 2009). Bu nedenle günümüzde Makedon toplumunun karşılaştığı ayrımcılık ve hak ihlallerinin tespiti ve bunlara çözüm üretilmesi etnik barışın tesisi konusunda en önemli adımlardan birini oluşturmaktadır. Anket ve yüz yüze görüşmelerle elde edilecek bilgilerden yöntem önemlidir.

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, kullanılan veri toplama araçları, verilerin nasıl toplandığı ve analiz edildiğine dair bilgiler yer almaktadır.

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma anket (survey) uygulamasına dayanmaktadır ve betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama türünde yapılan araştırmalarda belli bir grubun bir konu hakkındaki

düşünce, görüş, tutum, bilgi beceri vb. özelliklerinin belirlenmesi esası kabul edilir. Bu amaçla bir örneklemden toplanan verilere dayalı olarak genel bir sonuca varılır (Yılmaz vd., 2017: 9).

Bu araştırmanın bir bölümü, Makedonya’da sosyal ve etnik barışa katkı sağlama bağlamında, Müslümanların *etnik ayrımcılık alanlarını* incelemeye yönelik ankete dayalı betimsel bir çalışma ile ilgilidir. Araştırmamızın amacına uygun olarak, öncelikle Makedonya ve Balkanlarla ilgili literatür incelenmiş, üç yıl boyunca (2013-2016) yüz yüze görüşmeler, gözlemler yapılarak anket tekniği uygulanmıştır. Detaylı bilgiler ise “Bulgular” başlığı altında verilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları ve Soruların Hazırlanması

Anket, iki yıl boyunca Makedonya ile ilgili çalışmaların değerlendirilmesi, Makedonya’daki bütün etnik gruplara ait Müslümanlarla yüz yüze görüşmeler sonucunda hazırlanan soruları içermektedir. İkinci yılın sonunda iki defa ön uygulama gerçekleştirilmiş ve değerlendirmeler yapılarak sorularda gerekli değişikliklere gidilmiştir. Sorular Arnavutça, Türkçe ve Makedonca hazırlanmıştır. Üsküp başta olmak üzere Doğu ve Batı Makedonya’da Müslümanların yoğun yaşadığı merkez ve köylerde bizzat uygulanmıştır. Müslümanların çok dağınık ve birbirinden uzaklarda yaşamaları nedeniyle anket uygulaması uzun bir sürede gerçekleştirilebilmiştir. Her meslek, gelir, eğitim, cinsiyet, sosyal statü ve etnik gruptan 1469 denek ankete iştirak etmiştir. Bu sürenin sonunda anket uygulama işlemi sonlandırılmış ve analiz aşamasına geçilmiştir.

Anket uygulamaları Makedonya’nın bütün il, ilçe ve özellikle köylerinde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda başta Üsküp, Kumanova, Manastır, Pirlepe, Kalkandelen (Tetova), Gostivar, Ohri, Köprülü (Veles), Doyran ve İştıp gibi Müslümanların daha yoğun yaşadığı büyük şehirler olmak üzere Berova, Debre, Demir Kapı, Demir Hisar, Eğri Palanka, Gevgeli, Kavadar, Kırçova, Kiliseli, Koçana, Kratoval, Kruşevo, Negotin, Probiştıp, Radoviş, Resne, Struga, Ustrumca, Valandova, Vraçiste gibi merkez ve köyleri ziyaret edilmiştir. Ayrıca bu şehirlerin ilçe ve köylerinde bizzat halka ulaşılarak birebir iletişim sağlanmış ve anket çalışması denetim ve gözetimimizde yapılmıştır. Bu şehirlerden Müslümanların yaşadıkları semtlere ve mahallelere gidilmiş yüz yüze görüşmeler ve gözlemler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu illerin köylerinden de özellikle Doğu Makedonya’da Türklerin buldukları köylere gidilmiştir. Türkiye’ye döndüğünde anketler SPSS ortamına aktarılmış ve gerekli değerlendirmeler yapılmıştır.

Sorular hazırlanırken deneğin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, tahsili, mesleki konumu öncelikle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu sorulardaki amacımız, deneğin ilerideki sorulara vereceği cevaplarda, yaş, cinsiyet, medeni durum, mesleki konum ve almış olduğu eğitim düzeyinin etkisi olup olmadığı boyutunu araştırmaktır.

Anket soruları birkaç ana başlıkta toplanmıştır. Makalemizin konusunu teşkil eden etnik ayrımcılık araştırmanın omurgasını oluşturmaktadır.

2.3. Araştırmada Kullanılan İstatiksel Yöntemler

Kişisel bilgi envanteri, etnik barış envanterinden elde edilen bilgilerin istatiksel işlemleri SPSS istatiksel paket programı ile yapılmıştır. Bilgilerin analizi ve varsayımların test edilmesinde ilk iki envanterde sıklık dereceleri belirlenmeye ve varyans analizi yapılmaya çalışılmıştır. Elde edilen verilerle değişkenler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi de çapraz tablolar ile elde edilmeye çalışılmıştır.

2.4. Araştırmanın Varsayımları

Demokrasi sonrası Makedonya’da Müslümanlar giderek artan bir şekilde kendilerine ayrımcılık uygulandığını belirtmişlerdir. Ayrımcılık alanlarının ve türlerinin vaka tespitleri oldukça geniş bir alana yayıldığı düşündürmektedir. Toplumun çok büyük bir kesiminin kalıcı barışın ve politik bütünlüğün sağlanması taraftarı olduğu gözlemlenmiştir.

2.5. Araştırmanın Zorlukları veya Sınırlılıklar

Araştırmamız, yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda, teorik ve pratik olarak iki alanı kapsamaktadır. Teorik açıdan çalışmamızın kapsamı, Makedonya merkez alınarak Balkanlarda etnik barışın imkan, kapsam ve geleceğini tespitiye yönelik olup, betimlemekle sınırlandırılmıştır. Çalışmamız pratik açıdan, “alan araştırması yapılarak, programın uygulamadaki durumu tespit edilecektir. Alan araştırması (survey), Makedonya’da yapılmıştır. Görüşmeler esnasında dikkat çekici hususlar kayda alınmış ve anket sonuçları ile kıyaslanmıştır.

Makedonya’da ankete dayalı çalışma yürütmenin birçok zorlukları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Makedonya’da birçok Müslüman etnik grup bulunmakta ve birbirine uzak ve farklı yerleşim alanlarında yaşamaktadırlar. İkincisi, Romanların içine kapalı toplum yapısından kaynaklanan iletişim sorunudur. Üçüncüsü ise, Arnavutların ankete ilgi göstermemesidir. Dördüncüsü, Makedonya’nın göç yolu üzerinde bulunmasıdır. Beşincisi, anket iki ön uygulama ve son uygulama olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmesidir. Son uygulamada

anketler Makedonca, Arnavutça ve Türkçe olarak birbirinden ayrı hazırlanmıştır. Altıncısı ise, deneklerin tarihsel olgular ve yönlendirmeler nedeniyle kendilerini farklı etnik gruplar içinde göstermeleridir. Romanlar, Boşnaklardan bir kısmı ve Türkbaşlar/Torbeşler ise kendisini Türk kimliği içinde tanımlama yolunu seçmişlerdir. Bu nedenle ankette özellikle Türkler frekans olarak çok çıkmıştır. Oysa bunların bir kısmı Roman, Boşnak veya Türkbaşlardır.

2.6. Evren ve Örneklem

Araştırmamızın evreni olarak Makedonya Müslümanlarıdır. Bunlar, çoğunluk sırasıyla Arnavutlar, Türkler (Romanlar, Torbeşler) ve Boşnaklardır. Müslümanların yaşadığı bütün il, ilçe ve köy merkezlerinin yanında mezralar da anket uygulama alanı olarak seçilmiştir. Makedonya'nın merkez olarak seçilmesinin nedeni, burada Müslümanların yoğun olması yanında, oradaki Türk ve Müslüman halkların Türkiye ile büyük oranda ve derinden bir bağ ve ilişkinin mevcudiyetidir. Öte yandan Makedonya Türkleri, Makedonya devlet, yönetim ve halkına entegre olma yolunda mesafe almış, ancak din, dil ve kültür gibi Müslüman Türk varlığını bütün canlılığıyla koruyan büyük bir çoğunluğa sahiptir. Zira Balkanlar bir yandan medeniyetler arası köprü görevi görürken, diğer yandan da bir çatışma alanı olarak görüldüğü unutulmamalıdır. Makedonya, Balkanlar'ın tam ortasında yer almaktadır. Bu nedenle tarih boyunca Makedonya hep "Küçük Balkan" olarak değerlendirilmiştir. Ancak buradaki çelişki de göz ardı edilmemelidir. O da şudur: Makedonya çok küçük bir ülke olmasına karşın problemleri oldukça büyük ve çeşitlilik arz etmektedir. OÇA sonrası Makedonya'nın karşılaştığı ana problem ise sürdürülebilir bir *etnik barış* ve *politik bütünlüğün* işlerlik kazanmaması olarak görülmektedir.

3. Makedonya'da Etnik Ayrımcılık İle İlgili Bulgular

Ankette, (2013-2016 yılları arasında yapılmıştır) etnik ayrımcılık ile ilgili birçok soru bulunmaktadır. Çapraz nitelikli sorular farklı açılardan konuları sorgulamıştır. Bu bağlamda, etnik ayrımcılığın bulunup-bulunmadığı, en çok ayrımcılık yapılan alanların tespiti, ayrımcılık çeşitleri ve etkileri başta olmak üzere birçok husus birbirinden bağımsız sorularla ortaya çıkarmaya çalışılmıştır. Nitekim en önemli sorulardan biri "Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır?" şeklindedir (Dalkılıç ve Biçer, 2016).

Tablo 1'de ankete katılanların bu soruya verdikleri cevapların frekans ve oranlarını göstermektedir. Buna göre 1469 denekten 866'sı (%59) Makedonya'da Müslümanların etnik

ayrımcılıkla ilgili sorunları bulunduğunu belirtmiştir. 390 kişi (%26,5) kısmen etnik ayrımcılık bulunduğunu ifade etmiştir. Etnik sorun bulunup-bulunmadığı konusunda kararsız olduğunu belirtenler ise 148 kişi olup, bunların geçerli oranı %10,1'dir. Etnik ayrımcılık bulunmadığını ifade edenler ise 1469 kişiden sadece 65 kişi olup, geçerli oranı %4,4'tür.

Buna göre “etnik ayrımcılık sorunu vardır” diyenler ile “kısmen vardır” diyenler birlikte düşünülecek olursa, bunların toplamı 1256 kişidir. Bunların geçerli oranı ise %85,5'tir. Bu orana karsızlardan bir kısmının da dâhil edilmesi durumunda Makedonya vatandaşı Müslümanların ezici çoğunluğunun, etnik ayrımcılıkla ilgili sorunlarının bulunduğunu ifade ettiği ortaya çıkacaktır. Ankete iştirak eden 1469 kişiden sadece 65 kişi etnik ayrımcılıkla ilgili problem bulunmadığını ifade etmiştir. Burada önemli bir husus hatırlatılmalıdır. O da şudur: Arnavut Müslümanlar hükümet ortağı olarak yönetime iştirak etmektedir. Bu nedenle diğerlerine göre çok daha fazla devlet imkânlarından faydalanmaktadır. Ankete iştirak edenlerden yaklaşık 400 tanesinin Arnavut asıllı olduğunu bildirmesi sonucu daha da dikkat çekici hale getirmektedir. Zira Arnavutlar bile hala ayrımcılığa uğramakta, anayasal haklarından mahrum bırakılmaktadırlar. Mesela bir taraftan Makedonlara sağlanan imkânlar Müslüman gençlere verilmemekte ve okumaları zorlaştırılmaktadır. Diğer taraftan da Arnavutlara ait Kalkandelen'deki üniversiteye sudan bahanelerle hala denklik verilmemiştir. Bütün bunlar hemen her kesimden Müslümanın Makedonya'da ayrımcılığa uğradığı düşüncesine götürdüğünü düşündürmektedir.

Tablo 1: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların Etnik Kimliği (Irk Ayrımcılığı) ile İlgili Problemlerin Frekans ve Oranları

		Katılımcı Sayısı	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
ETNİK AYRIMCILIK	Evet vardır	866	59,0	59,0	59,0
	Kısmen vardır	390	26,5	26,5	85,5
	Kararsızım	148	10,1	10,1	95,6
	Hayır yoktur	65	4,4	4,4	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Aşağıdaki tabloda (Tablo:2) ankete katılan ve etnik gruplara ait olan deneklerin Makedonya'da Müslümanlara etnik ayrımcılık uygulanıp-uygulanmadığı ile ilgili soruya verdikleri cevapların etnik kimlikler (Türk, Arnavut, Makedon, Roman, Boşnak, Torbeş ve diğer) üzerine çapraz tablosu görülmektedir. Başka bir ifade ile söz konusu tablo Müslüman grupların etnik ayrımcılık konusundaki görüşlerini içermektedir. Buradaki iki büyük etnik grup esas alınacak olursa Makedonya'daki etnik ayrımcılık konusundaki düşünceler hakkında önemli ipuçları verecektir. Bunlar sırasıyla Arnavutlar (kendi ifadelerine göre iki etnik grup

nüfusun %40'ından fazlasını oluşturmaktadır) ve Türklerdir. Ankete katılan 1469 denekten 381'i Arnavut ve 987'si Türk olduğunu beyan etmiştir. Burada denek sayıları hakkında bir husus açıklığa kavuşturulmalıdır. O da şudur: Deneklerin sayı bakımından birbirine yakın veya eşit olmaları önemlidir. Anket uygulamaları esnasında buna son derece dikkat edilmiş ve etnik grupların yaşam alanları Makedonya toplumundaki nüfuslarına oran dikkate alınmıştır. Ancak Türklerin diğerlerine göre çok olması tamamen deneklerin tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Zira Roman, Türkbaşlar/Torbeşler ve diğer bazı Müslüman etnik grup mensupları kendilerini Türk olarak beyan etmişlerdir.

Ankete iştirak eden 987 Türk denekten 568'i (%38,7), "Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır." demiştir. 265 kişi (%18) ise "kısmen vardır" demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 105 kişi olup bunların oranı %7,1'dir. "Hayır yoktur" diyenler ise sadece 49 kişi olup, oranı %3,3'tür. Bu verilere göre kararsızlardan bir kısmının da katılmasıyla Türklerin ezici çoğunluğu Makedonya'da etnik ayrımcılık yapıldığı düşüncesinde olduklarının ifade etmişlerdir. Ankete katılan 381 Arnavut denekten 252'si (%17,2) "Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır." demiştir. 83 kişi (%5,7) ise "kısmen vardır" demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 34 kişi olup bunların oranı %2,3'dir. "Hayır, yoktur" diyenler ise sadece 12 kişi olup, oranı %0,8'dir. Bu veriler de Arnavutların kahir ekseriyetinin etnik ayrımcılığa uğradıkları düşüncesinde olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Anketin geneline bakıldığında tüm etnik gruplardan katılanların sadece %4,4'nün "hayır, yoktur" demek suretiyle etnik ayrımcılık bulunmadığını iddia etmiştir. Bu da bize günümüzde Makedonya'daki Müslüman etnik grupların %95'inden fazlasının etnik ayrımcılık bulunduğu düşüncesinde olduklarını göstermektedir.

Günümüzde yönetimin uygulamalarındaki ayrımcılık artık hemen her alanda kendini göstermektedir. Bunun en açık örneklerinden biri "Üsküp 2014 Projesi"dir. Nitekim yapılan akademik çalışmalar, Makedonya muhalefeti ve Makedon olmayan etnik kökenlilere göre "Üsküp 2014 Projesi"nin gerçek amacı, Balkanların etnik ve kültürel açıdan en kozmopolit şehirlerinden biri olan Üsküp'ün Makedonlaştırma politikasının bir uzantısıdır.

Müslüman etnik gruplar arasında nüfus bakımından çoğunluğu Arnavutlar oluşturmaktadır. Müslümanların hak ve hukuk mücadelesi genelde Arnavutlar üzerinden yapılmaktadır. Bu yüzden gerek etnik gerekse sosyo-kültürel hak konuları basın ve yayında genellikle "Arnavut meselesi" başlığı altında ele alınmaktadır. Nitekim yukarıda Makedon yöneticiler tarafından uygulamaya konulan projeye karşılık Arnavutlar da kendi projelerini geliştirmişler ve etnik

ayrımcılık hat safhaya ulaşmıştır (Progonati, 2013). Üsküp'ü ikiye ayıran Vardar Nehri'nin bir kıyısında büyük oranda Makedonlar yaşarken diğer yakada çoğunluğu Arnavutlar, Türkler, Boşnaklar ve Torbeşler gibi Müslüman gruplar oluşturuyor (Hacısalihoglu, 2003: 437-444; Poulton, 1989). Eski şehir olarak da adlandırılan bu alanda eski Osmanlı çarşısının yanı sıra çok sayıda cami, hamam, bedesten, türbe ve çeşme gibi Osmanlı ve Müslüman eseri bulunuyor (Hacısalihoglu, 2003: 443-444; Todorova 1997; Nuredin 2008). Şehrin yaklaşık %40'ını oluşturan Müslümanların proje içerisinde yok sayılması ve hemen yanı başlarına kendilerini ötekileştiren ve inkar eden yapıların yapılması başta Arnavutlar olmak üzere tüm Makedonya Müslümanlarının tepkisini çekmektedir. Arnavutlar tarafından yönetilen merkez Çayır (*Čair*) belediyesi, Üsküp 2014 projesine tepki olarak Üsküp Eski Çarşısı'nın hemen girişine ve Antik Makedonya eserlerinin son bulunduğu noktaya Arnavutların tarihi kahramanı İskender Bey'in büyük bir heykelini dikmiştir. Bununla da yetinmeyen Arnavutlar, heykel etrafında aynı isimle yeni bir meydan inşa etmek için çalışmaları başlatmıştır. Planlanan yeni meydan, Makedonya Meydanı'ndan 3 kat daha büyük olacağı için Arnavutlarca şehrin yeni merkezinin burası olacağı düşünülmektedir. Bu durum etnik gruplar arasındaki gerginliğin giderek arttığını gösteren en önemli göstergelerden biridir. Öyle ki söz konusu aşırılıklar ve birbirini yok saymalar artık "ayrılıkçılık"a kadar vardırılmıştır. Nitekim Çayır bölgesinin en önemli caddelerinin duvarlarında "*Çayır (Čair) is not Macedonia*" (Çayır Makedonya değildir) yazısı sıkça görülmektedir.

Makedonya'da sürdürülebilir bir barış ortamı için bir diğer ön şart ise güven ortamının sağlanmasıdır. Etnik gruplar arasında birbirlerini yok sayan faaliyetler özellikle de yönetimi elinde bulunduran Makedon yöneticilerin yanlış davranışları güven ortamını zedelemiştir. Makedon idarecilerinin haksız uygulamaları her geçen gün Müslümanların güvenini sarsmış ve giderek ayrı oldukları düşüncesini pekiştirmeye yöneltmiştir. Nitekim Vodna Dağı tepesine yerleştirilen Haçtan başka birinin inşa edileceğinin açıklanması üzerine Müslüman Arnavutlar büyük protestolar düzenlemekle kalmamış, kendileri de bağımsızlık mücadelesi veren UÇK (Hacısalihoglu, 2003: 442-443) adına yeni bir anıt açarak buna karşılık vermişlerdir. Öte yandan bu gerginlikler toplumu oluşturan diğer etnik grupları tarafından yakından takip edilmektedir. Bu arada Arnavutlarla etnik Makedonlar arasında yaşanan bu siyasi çekişmeden, diğer Müslüman ve Hıristiyan küçük etnik unsurların bir hayli tedirgin olduklarını söylemek mümkündür.

Günümüzde uzun bir süredir iktidarı elinde bulunduran Makedon idarecilerinin haksız uygulamaları veya anlaşmanın maddelerinin gereklerini yerine getirmekte isteksiz

davranmaları nedeniyle ülkede barış ortamı çok kırılgan durumdadır. Batı ile entegrasyonda sıkıntı yaşanması ve uzun siyasi krizler ise artan milliyetçi söylemler ile sürekli olarak ülkede etnik gerilimi canlı tutmaktadır. Ülkede etnik gruplar üzerine kurulu olan nizamın sağlanması veya siyasi krizlerin çözüme kavuşması ve milliyetçi söylemlerin sonlandırılması tek çıkış yoludur (Büyük, 2015; Kutlu, 2007; Bora, 1995). Makedonya’da barışın OÇA ile tesis edildiğinin unutulmaması gerekmektedir. Bu yüzden barışın devamının ancak anlaşmanın maddelerinin uygulanması ile mümkün olacağı hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Farklılıklara saygılı bir ülkenin ve daha iyi bir geleceğin inşa edilebilmesi için ırkçı akımların kontrol altına alınması ve uygulamada eşitsizliğe yol açacak siyasi davranışlardan kaçınılması gerekiyor. Bu yüzden tüm etnik grupların ulusal uzlaşmaya dayalı siyasi bir anlayışa sahip olmaları beklenmelidir. OÇA tek uluslu devletten çok-uluslu bir devlete giden yolun önünü açtığına göre, çoğulculuğa önem verilerek ülkenin karşı karşıya olduğu sorunların üstesinden gelinmesi amacıyla ortak hareket edilmesi gerekmektedir. Bunun için de siyasi uzlaşma kültürünün yaygınlaşması ve tüm etnik-dini grupların barış ve güvenliğin sağlanması için birlikte çaba harcaması büyük önem taşımaktadır. Son olarak misyonerlik çalışmalarının sosyal barışı bozduğu, misyoner teşkilatlarının özellikle kırsaldaki Yörüklere yönelik yoğun faaliyetlerde bulunduğu veya Hristiyanlık propagandasında bulunduğu ifade edilmelidir. Bu bağlamda Diyanet İşleri başkanlığına önemli görevler düşmelidir. Zira Makedonya’daki ilgili birim yetkililerine bu konuda ciddi görevler düşmektedir. Öncelikle ülkede görev yapacaklar liyakat esas alınarak seçilmeli, bölgeyi tanıyan, seven ve her bir Müslümana dinini öğretmeyi ibadet kabul edecek düşüncedeki görevliler seçilmelidir.

Tablo 2: Etnik Kimliğin Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların Etnik Kimliği (İrk Ayrımcılığı) İle İlgili Problemleri Var mıdır? Sorusu İle Çapraz Tablosu

		Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır?				Toplam
		Evet vardır	Kısmen vardır	Kararsız	Hayır yoktur	
Türk	Tercih Sayısı	568	265	105	49	987
	% oranı	38,7%	18,0%	7,1%	3,3%	67,2%
Arnavut	Tercih Sayısı	252	83	34	12	381
	% oranı	17,2%	5,7%	2,3%	0,8%	25,9%
Makedon	Tercih Sayısı	6	13	4	1	24
	% oranı	0,4%	0,9%	0,3%	0,1%	1,6%
Roman	Tercih Sayısı	1	2	0	0	3
	% oranı	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%
Boşnak	Tercih Sayısı	6	2	1	1	10
	% oranı	0,4%	0,1%	0,1%	0,1%	0,7%
Torbeş	Tercih Sayısı	31	24	4	2	61
	% oranı	2,1%	1,6%	0,3%	0,1%	4,2%
Diğer	Tercih Sayısı	2	1	0	0	3
	% oranı	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,2%
Toplam	Tercih Sayısı	866	390	148	65	1469
	% oranı	59,0%	26,5%	10,1%	4,4%	100,0%

Aşağıdaki tabloda (Tablo:3) günümüz Makedonya'sındaki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların **eğitim durumu** üzerine çapraz tablosu görülmektedir. Burada eğitim durumu hiç okula gitmedim, ilkokul/ilköğretim, lise, üniversite ve lisansüstü olmak üzere beş gruba ayrılmıştır. Ankete katılan denekler daha çok ilkokul, lise ve üniversite gruplarında yoğunlaşmışlardır. Buna göre 447 kişi ilkokul grubunda yer almıştır. Bunlardan 299'u (%20,4) "Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır." demiştir. 101 kişi (%6,9) ise "kısmen vardır" demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 29 kişi olup bunların oranı %2'dir. "Hayır, yoktur" diyenler ise sadece 18 kişi olup, oranı %1,2'dir. Lise mezunu olduğunu söyleyen 502 denekten 303'ü (%20,6) "Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır." demiştir. 131 kişi (%8,9) ise "kısmen vardır" demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 54 kişi olup bunların oranı %3,7'dir. "Hayır, yoktur" diyenler ise sadece 14 kişi olup, oranı %1'dir. Üniversite grubunda yer alan 336 denekten 174'ü (%11,8) "Evet, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri vardır." demiştir. 107 kişi (%7,3) ise "kısmen vardır" demiştir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 36

kişi olup bunların oranı %2,5'dir. "Hayır, yoktur" diyenler ise sadece 19 kişi olup, oranı %1,3'tür. Bütün bu verilerin, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemlerinin bulunduğunu açık bir şekilde ortaya çıkardığı söylenebilir. Eğitim düzeyi yükseldikçe etnik ayrımcılık vardır diyenlerin oranlarında da küçük bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu durum etnik ayrımcılıkların resmi muamelelerle doğru orantılı olduğunu düşündürmektedir.

Tablo 3: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların Irk Ayrımcılığı İle İlgili Problemleri Var mıdır? Sorusuna Verilen Cevapların Öğretim Durumu Üzerine Çapraz Tablosu

		Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır?				Toplam
		Evet vardır	Kısmen vardır	Kararsızım	Hayır yoktur	
Hiç okula gitmedim	Tercih Sayısı	74	38	26	12	150
	% oranı	5,0%	2,6%	1,8%	0,8%	10,2%
İlkokul/İlköğretim	Tercih Sayısı	299	101	29	18	447
	% oranı	20,4%	6,9%	2,0%	1,2%	30,4%
Lise	Tercih Sayısı	303	131	54	14	502
	% oranı	20,6%	8,9%	3,7%	1,0%	34,2%
Üniversite	Tercih Sayısı	174	107	36	19	336
	% oranı	11,8%	7,3%	2,5%	1,3%	22,9%
Lisansüstü	Tercih Sayısı	16	13	3	2	34
	% oranı	1,1%	0,9%	0,2%	0,1%	2,3%
Toplam	Tercih Sayısı	866	390	148	65	1469
	% oranı	59,0%	26,5%	10,1%	4,4%	100,0%

Aşağıdaki tabloda (Tablo:4) günümüz Makedonya'sındaki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların yaş üzerine çapraz dağılımı tablosu görülmektedir. Buna göre ankete iştirak eden 1469 kişiden 19 yaş altı toplam 176'dır. Bunlardan evet ayrımcılık vardır veya kısmen vardır, diyenler 153 kişi olup oranları %10,3'tür. 20-30 yaş grubu 632 kişi olup bunlardan 543 tanesi ayrımcılık bulunduğunu ki bunun oranı %36,9'dur. 31-40 yaş grubu toplam 286 kişi olup bunlardan 247'si (%16,8) etnik ayrımcılık bulunduğunu ifade etmiştir.

Tabloya göre Makedonya'da ayrımcılığa uğradığını ifade eden en büyük grubu 20-30 yaş grubu oluşturmaktadır. Bunun birçok nedeni vardır. Bunlardan birkaç tanesi şöyle sıralanabilir. Öncelikler ankete iştirak etme cesaretini gösteren en geniş grup gençlerden oluşmaktadır. Yaşlılar kadar baskılara maruz kalmamış, nispeten daha hür bir ortamda ve daha az mahrumiyetler yaşayarak yetişmişlerdir. Ancak yine de hem eski mahrumiyet ve ayrımcılık hikayelerini dinlemişler hem de sosyal hayatta etnik ayrımcılıklara şahit olmaktadırlar. İkincisi çalışmaya veya iş edinme yaşı itibariyle resmi kurumlarla en çok

muhatap olan grup 20-30 yaş grubudur. Gerek kendi ailelerini kurma gerekse saygın bir iş peşinde koşan gençler toplumun en çok ayrımcılık uygulamalarına şahit olan kesimdir. Üçüncüsü ise söz konusu yaş grubundakiler okullarını bitirmekte veya çalışma gücünü kendilerinde bulabilmektedirler. Bu nedenle her fırsatı değerlendirmek amacıyla iş aramaktadırlar. Kendilerine yapılanların Makedonlar için geçerli olmadığını bizzat yaşamaktadır.

Tablo 4: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların YAŞ üzerine çapraz dağılımı tablosu

		Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır?				Toplam	
		Evet vardır	Kısmen vardır	Kararsızım	Hayır yoktur		
YAŞ GRUPLARI	19 YAŞALTI	Tercih Sayısı	99	54	17	6	176
		% oranı	6,7%	3,7%	1,2%	0,4%	12,0%
	20-30 ARASI	Tercih Sayısı	366	177	62	27	632
		% oranı	24,9%	12,0%	4,2%	1,8%	43,0%
	31-40 ARASI	Tercih Sayısı	166	81	26	13	286
		% oranı	11,3%	5,5%	1,8%	0,9%	19,5%
	41-50 ARASI	Tercih Sayısı	93	39	22	6	160
		% oranı	6,3%	2,7%	1,5%	0,4%	10,9%
	51-60 ARASI	Tercih Sayısı	87	22	10	6	125
		% oranı	5,9%	1,5%	0,7%	0,4%	8,5%
	61 VE ÜZERİ	Tercih Sayısı	55	17	11	7	90
		% oranı	3,7%	1,2%	0,7%	0,5%	6,1%
	Toplam	Tercih Sayısı	866	390	148	65	1469
		% oranı	59,0%	26,5%	10,1%	4,4%	100,0%

Tablo 5'te günümüz Makedonya'sındaki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların **cinsiyet** üzerine çapraz dağılımı tablosu görülmektedir. Buna göre ankete iştirak eden kadın deneklerden 367'si (%25) Makedonya toplumunda Müslümanlara etnik ayrımcılık uygulandığını "evet vardır" seçeneğini işaretlemek suretiyle ifade etmiştir. Kadınlardan 168'i (%11,4) ise "kısmen ayrımcılık yapıldığını belirtmişlerdir. Bunlar birlikte değerlendirildiğinde toplam 624 kadın denekten 535 tanesi etnik ayrımcılık bulunduğu görüşündedir. Bunun genele oranı ise %36,4'tür.

Ankete iştirak eden erkek denek ise 845'tir. Bunlardan 499'u (%34) Makedonya'da etnik ayrımcılık bulunduğunu, 222 kişi (%15,1) ise kısmen ayrımcılık yapıldığını ifade etmiştir. Buna göre 845 erkek denekten 719'u Makedonya'da etnik ayrımcılık bulunduğu

görüşündedir. Bunların genele oranı ise %49,1'e denk gelmektedir. Bu verilere göre toplam 1469 denekten 1256 tanesi Makedonya'da ayrımcılık bulunduğu görüşündedir. Bunun oransal değeri ise %85,5'tir.

Makedonya'da etnik ayrımcılık bulunmadığını söyleyen denek ise kadınlardan sadece 22 (%1,5), erkeklerden ise 43 (%2,9) kişidir. Bunların genel toplamı ise sadece 65 kişi olup oransal değeri %3,4'tür.

Tablo 5: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların CİNSİYET üzerine çapraz dağılımı tablosu

		Cinsiyet		Toplam	
		Kadın	Erkek		
AYRIMCILIK	Evet vardır	Tercih Sayısı	367	499	866
		% oranı	25,0%	34,0%	59,0%
	Kısmen vardır	Tercih Sayısı	168	222	390
		% oranı	11,4%	15,1%	26,5%
	Kararsızım	Tercih Sayısı	67	81	148
		% oranı	4,6%	5,5%	10,1%
	Hayır yoktur	Tercih Sayısı	22	43	65
		% oranı	1,5%	2,9%	4,4%
	Toplam	Tercih Sayısı	624	845	1469
		% oranı	42,5%	57,5%	100,0%

Aşağıdaki tabloda (tablo:6) günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların yaşadığı yer ölçeği üzerine çapraz dağılım tablosu görülmektedir. Denekler köy ve şehir seçenekleri ile iki gruba ayrılmıştır. Köyde yaşadığını ifade eden 1094 kişiden 663'ü, %45,1 oranında, şehirde yaşayan 375 kişiden 203'ü %13,8 oranında ayrımcılık bulunduğu görüşündedir. Kısmen ayrımcılık bulunduğunu söyleyenler ise köyden 281 (%19,1), şehirden ise 109 kişidir (%7,4). Bunların genel toplamı 1256 kişi olup, oransal değeri %85,5'e denk gelmektedir. "Hayır yoktur" diyenler ise sadece 65 kişi olup, oranı %4,4'tür.

Burada önemli bir husus ifade edilmelidir. O da şudur: Anketin köy ve şehirde eşit olarak uygulanması konusunda gerekli titizlikler gösterilmesine rağmen köylü olduğunu ifade edenler şehirlilere göre çok daha fazla çıkmıştır. Bunun iki nedeni vardır. Öncelikle Müslüman etnik grupların Üsküp dışında genellikle kırsalda yaşamaktadır. İkincisi Müslümanlar şehirlere genellikle sonradan göçmüşlerdir. Sosyalist dönemlerde kırsalda yaşamaya bilinçli olarak mecbur bırakılmışlardır. Şehirde yaşayanlar da bir şekilde köyle

irtibatını koparmamıştır. Doğduğu memleketi olarak gördüğünden veya geçici işçi olarak çalıştığını düşündüğünden kendisini köylü olarak ifade etmiştir. Ayrıca sayısal fazlalık herhangi bir sorun oluşturmamaktadır. Zira her iki gruptan da yeteri kadar denek'e ulaşılmıştır.

Tablo 6: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların YAŞADIĞI YER üzerine çapraz dağılımı tablosu

		Nerede yaşıyorsunuz?		Toplam	
		Köy	Şehir		
AYRIMCILIK	Evet vardır	Tercih Sayısı	663	203	866
		% oranı	45,1%	13,8%	59,0%
	Kısmen vardır	Tercih Sayısı	281	109	390
		% oranı	19,1%	7,4%	26,5%
	Kararsızım	Tercih Sayısı	101	47	148
		% oranı	6,9%	3,2%	10,1%
	Hayır yoktur	Tercih Sayısı	49	16	65
		% oranı	3,3%	1,1%	4,4%
	Toplam	Tercih Sayısı	1094	375	1469
		% oranı	74,5%	25,5%	100,0%

Tablo 7, günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların gelir durumu üzerine çapraz dağılımı tablosunu göstermektedir. Buna göre Makedonya toplumunda ayrımcılık olduğu düşüncesini benimseyenlerin orta, düşü ve diğer/düzenli geliri olmayan grubunda yoğunlaştığı görülmektedir. Orta düzeyde yani 20 bin denar (300 Avro) geliri olanlardan 212 (%14,4) kişi, düşük geliri olduğunu belirtenlerden yani 6 bin Denardan (100 Avro) az geliri olanlardan 204 (%13,9) kişi, düzenli geliri olmayan grubundan/diğer ise 435 kişi -ki bu sayı %29,6 oranına denk gelmektedir- Makedonya'da ayrımcılık yapıldığı düşüncesini benimsemişlerdir. Buna göre ayrımcılık yapıldığı düşüncesinde olanların %57,9'u orta, düşük ve düzensiz geliri olanlar gruplarında toplanmıştır. Bu oran bir taraftan ayrımcılıktan en çok etkilenenlerin yeterince geliri olmayanlar olduğunu ortaya çıkarırken, diğer taraftan da aslında Makedonya toplumundaki Müslüman etnik grupların daha çok gelir durumu düşük olan kesimi oluşturduğunu göstermektedir. Nitekim ankete iştirak 1469 denkten sadece 30 tanesi gelirinin 60 bin Denardan (1000 Avro) fazla olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan da sadece 2 tanesi (%0,1) ayrımcılık bulunmadığı görüşündedir.

Tabloya göre toplam 866 kişi ayrımcılık bulunduğunu savunmaktadır. Bunun genele oranı %59'dur. Kısmen ayrımcılık bulunduğunu ifade edenler ise 390 kişi olup, bunun oranı %26,5'tir. Kararsız olduğunu belirtenler ise 148 kişi olup oranı %10,1'dir. Ayrımcılık bulunmadığı kanaatinde olanlar ise sadece 65 kişi olup oransal değeri %4,4'tür. Bu verilere göre ayrımcılık vardır veya kısmen vardır diyenler toplam 1256 kişi olup genele oranı %85,5'tir.

Bütün bu veriler, Makedonya vatandaşı Müslümanların kahir ekseriyetinin, hangi etnik gruptan olurlarsa olsunlar, kendilerine ayrımcılık yapıldığı düşüncesinde olduğunu açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 7: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların GELİR DURUMU üzerine çapraz dağılımı tablosu.

		Maddi durumunuz(Aylık)				Toplam	
		Yüksek	Orta	Düşük	Diğer		
AYRIMCILIK	Evet vardır	Tercih Sayısı	15	212	204	435	866
		% oranı	1,0%	14,4%	13,9%	29,6%	59,0%
	Kısmen vardır	Tercih Sayısı	11	127	75	177	390
		% oranı	0,7%	8,6%	5,1%	12,0%	26,5%
	Kararsızım	Tercih Sayısı	2	46	48	52	148
		% oranı	0,1%	3,1%	3,3%	3,5%	10,1%
	Hayır yoktur	Tercih Sayısı	2	17	15	31	65
		% oranı	0,1%	1,2%	1,0%	2,1%	4,4%
	Toplam	Tercih Sayısı	30	402	342	695	1469
		% oranı	2,0%	27,4%	23,3%	47,3%	100,0%

Aşağıdaki tablo (tablo 8) günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? sorusuna verilen cevapların gelir durumu üzerine çapraz dağılımı tablosudur. Ankette meslek grupları “ev kadını (227 denek), işçi (290 denek), memur (83 denek), işsiz (492 denek), serbest meslek (78 denek) çiftçi (84 denek) emekli (43 denek), diğer (172 denek)” şeklinde belirlenmiştir. Bu dağılıma göre ankete iştirak edenlerden en büyük grubu “**işsizler**” (492 kişi) oluşturmaktadır. Bu durum aslında işsizliğin Makedonya'daki Müslümanlar arasında oldukça yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. İşsiz grubundan 306 kişi (%20,8), ayrımcılık vardır derken, 115 denek (%7,8) kısmen bulunduğu görüşündedir. Ayrımcılık bulunduğu görüşünde olan ikinci en büyük grubu “işçiler” oluşturmaktadır. Ankete katılan toplam 290 işçi denekten 159'u (%10,8) kesinlikle ayrımcılık bulunduğunu ifade ederken, 86 kişi (%5,9) ise kısmen ayrımcılık bulunduğunu kanaatindedir.

Ayrımcılıktan en çok etkilenen üçüncü meslek grubu ise ev kadınlardır. Tabloya göre 227 ev kadından 140 tanesi (%9,5) kesinlikle ayrımcılık bulunduğunu, 57 kişi (%3,9) ise kısmen ayrımcılık bulunduğu düşüncesindedir.

Tablo 8: Günümüzde Makedonya'daki Müslümanların etnik kimliği (ırk ayrımcılığı) ile ilgili problemleri var mıdır? Sorusuna verilen cevapların GELİR DURUMU üzerine çapraz dağılımı tablosu

		Mesleğiniz nedir?								Toplam	
		Ev Hanımı	İşçi	Memur	İşsiz	S. meslek	Çiftçi	Emekli	Diğer		
AYRIMCILIK	Evet vardır	T.Sayısı	140	159	39	306	44	45	19	103	855
		% Oranı	9,5%	10,8%	2,7%	20,8%	3,0%	3,1%	1,3%	7,0%	58,2%
	Kısmen vardır	T.Sayısı	57	86	29	115	25	27	11	48	398
		% oranı	3,9%	5,9%	2,0%	7,8%	1,7%	1,8%	0,7%	3,3%	27,1%
	Kararsızım	T.Sayısı	23	32	11	51	5	8	8	12	150
		% oranı	1,6%	2,2%	0,7%	3,5%	0,3%	0,5%	0,5%	0,8%	10,2%
	Hayır yoktur	T.Sayısı	7	13	4	20	4	4	5	9	66
		% oranı	0,5%	0,9%	0,3%	1,4%	0,3%	0,3%	0,3%	0,6%	4,5%
	Toplam	T.Sayısı	227	290	83	492	78	84	43	172	1469
		% oranı	15,5%	19,7%	5,7%	33,5%	5,3%	5,7%	2,9%	11,7%	100,0%

Sonuç

Bütün bu veriler Balkanlarda barışın ne kadar kırılgan olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle tüm etnik grup temsilcilerinin bölge halklarını kolayca geren ve kutuplaştıran sert açıklamalar,⁵ iç politik hesaplaşmalar ve tepkileri bir kenara bırakmaları **Balkan barışı** açısından hayati önem taşımaktadır. Müslüman etnik grupların yasal haklarını eşitlik ilkesi ve kanunlar çerçevesinde kullanılmasının sağlanması, kendilerini ifade edebilecekleri sosyo-kültürel hayatlarını yaşamaları, eğitim ve günlük hayatta ayrımcılığa uğramamaları gibi temel hak ve hürriyetlerde eşitlik temeline dayalı barışın tesisi ve devamı ancak iş birliği ile mümkündür. Etnik gruplar arasındaki iyi niyet ve sorunlara çözüm üretme girişimlerinin başarıya ulaşması Makedonya Cumhuriyeti'nin devamı anlamına geldiğinin unutulmaması gereken bir gerçektir. Yılların biriken sorunlarını bir anda çözmenin zorluğu bilinmekle

⁵ Mesela Vuçiç'in "Her Sırp için 100 Müslüman Boşnak öldüreceğiz" şeklindeki açıklaması bunun örneklerinden sadece biridir. Bu nedenle Bosnalı Müslümanlar Vuçiç'e Srebrenitsa 2015 anma töreni esnasında şiddetli bir tepki göstermiştir. Bu olay, Srebrenitsa şehitleri ve soykırımın uluslararası arenada tanınması ve taraflar arasında barış ve diyalog araştırmalarına büyük oranda engel teşkil etmiştir. Belki de etnik gruplar arasındaki gerginlikten beslenen iç ve dış güçlerin emellerini gerçekleştirecek ortamın oluşması veya devamını sağlamıştır. Mesela bk. <https://www.haberler.com/srebrenitsa/s9;http://www.mynet.com/haber/haberler/srebrenitsa-35557> (Erişim 08.08.2017).

birlikte tüm ilgililer, *Makedonya barışının balkanlarda barış* anlamına geldiğini göz önünde bulundurmalı, hatta bunun tek çözüm yolu olduğunu göz ardı etmemelidirler. Balkanlardaki tüm liderlerin, entelektüellerin ve bölgeye ilgisi olan devlet liderlerinin akliselim içerisinde açıklamalar yapmaları barış için ön şarttır. Aksi takdirde son derece az ve bir o kadar da hassas dengeler üzerine kurulu bulunan müzakere kanalları derinden sarsılacaktır (Büyük, 2015).

Günümüze gelindiğinde Makedonya'nın başlangıçta Yugoslavya'dan kan dökülmeden ayrılmış tek federe devlet olmasına rağmen bu durumu devam ettirecek şartların her geçen gün biraz daha yıpratıldığını söylemek mümkündür. Nitekim Makedon hükümetinin *ulus inşası* amacıyla izlediği aşırı, yanlı ve ayrımcı politikalar nedeniyle son yıllar Bosna ve Kosova'da yaşanan savaşların Makedonya'ya sıçrayacağı korkusu ile geçmiştir. Balkanların numunesi hükmündeki Makedonya'nın çok etnikli yapısı, Makedonya'da savaş çıkacağı korkusunu sürekli canlı tutmuştur. Nitekim yapılan haksızlıklara dayanamayan Makedonyalı Arnavutlar 2001 yılında Makedonya güvenlik güçleri ile çatışmaya girmiş ve sonunda yönetim OÇA'yı imzalamak zorunda kalmıştır (Popetrevski ve Latifi, 2004). Yetersiz olmasına rağmen şimdilik toplumun barış ve huzurunun devamı OÇA'da yerini alan maddelerin hakkıyla uygulanmasına bağlı görülmektedir (Samar, 2015). Zira bu anlaşma ile öncelikle yerel yönetimlerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Belediyeler yeni haklar elde etmiş, köy, kasaba veya şehirlerde etnik grup nüfusunun yüzde 20'nin üzerinde olması durumunda, azınlık dilleri yerel resmi dil statüsüne kavuşturulmuştur. Nüfusun yüzde 50'den fazla olduğu belediyelerde ise ilgili etnik gruba bayrak ve diğer etnik semboller kullanma hakkı kazanmıştır. Sadece bu durum bile dönemin Makedonya yönetiminin ne derecede bir aciziyet içinde olduğunu göstermeye yeterlidir. İç ve dış aktörlerin desteği, (Hacısalıhoğlu, 2003: 443) barış ortamının sağlanması ve devamının sadece Makedonya'yı değil tüm Balkanları hatta dünyayı ilgilendirdiğini göstermektedir. Bu yüzden söz konusu anlaşmada yerini alan anadilde ilk, orta ve lise eğitimi verilmesi, ülke genelinde nüfusu yüzde 20'nin üzerinde olan etnik gruplara üniversite eğitimi yasal güvence altına alınması gibi maddelerin uygulanması konusundaki hassasiyet, barış ortamının devamı için hayati önem taşımaktadır. (Brunnbauer, 2002; Gülboy, 2012; Lacoste, 2008).

Müslümanların Makedonya'ya entegre olmasını, başka bir ifade ile kendisini farklı ve ayrı hissetmesini engelleyecek iki zorluk bulunmaktadır. Bunlardan birincisi iç nedendir. Buna göre Müslümanlar kendi aralarında birlik ve beraberlik sağlamalıdır. Öncelikle etnik olarak Arnavut, Türk, Boşnak vb. bütün Müslüman etnik gruplar İslam çerçevesinde ümmet

bilinciyle birlikte hareket etmenin önündeki engelleri ortadan kaldırmalıdır. Bu nedenler her bir etnik grup sadece kendi grubunun mensuplarının değil bütün Müslümanları esas alan davranışlar sergilemelidir. Özellikle siyasi liderler ve sivil toplum önderleri, ümmet bilinciyle hareket etmekten taviz vermemelidirler. Bu durum daha çok Arnavut-Türk çekişmesi olarak tezahür etmektedir. Müslümanların iç çekişme veya çatışmalarından ikincisi ise dini gruplarla ilgili bulunmaktadır. İlki daha çok Arnavut Müslümanlarla Türklerin birbirlerine karşı düşüncelerinde somutlaşmış durumdadır. Birbirlerine karşı oluşan güvensizlik Müslümanların yaşadığı ortak sorunları çözmeyi engellemekle kalmayıp aynı zamanda Makedonlara haksız uygulama yapma konusunda büyük fırsatlar vermektedir. Müslümanların birlik oluşturamamasından yararlanan yöneticiler ayrımcılık yapmakta tereddüt etmemektedirler. Bu hususta Arnavut yöneticilerden önemli bir kısmının da diğer Müslümanları görmezlikten geldikleri üzümler ifade edilmelidir. Türklerin altı asırlık hâkimiyet kültürünün etkisiyle hareket etmeleri, Arnavutların ise nüfus oranlarındaki üstünlük psikolojisi ile liderlik veya hâkimiyet kurma peşinden gitmeleri bir an önce sonlandırılmalıdır (Bahadır 2002). Türkiye'nin tarihi birikim ve tecrübesi Makedonya Müslümanlarını bir araya getirip ümmet bilinciyle hareket etmeye yeterlidir. Ancak tek şart bölge ile ilgilenenlerin günöbirlik kararlardan vazgeçip tarafsız, etkili ve sonuç odaklı çalışmalarıdır. İkinci sorun yani dini grupların ayrımcı, dışlamacı veya tekfirci tutumları Müslümanlar arasında telafisi neredeyse imkansız sonuçlara neden olmaktadır. Osmanlı döneminden beri neredeyse bölge Müslümanlarının tamamı Ehl-i Sünnet'in Hanefi-Maturidi mezhebine mensup iken son 20 yıldan beri Müslümanlar arasında yayılan dışlamacı, ayrımcı ve tekfirci düşünce mensupları Müslümanları hızla ayrıştırmakta ve haklarını elde etme hususunda güçsüzleştirmektedir. Söz konusu düşünce Yugoslavya döneminden beri gençlerin din eğitimi almak üzere çeşitli Ortadoğu ölkelerine bilinçli olarak gönderilmesi ve ölkelerine geri dönmeleri sonucunda yayılmaya başlamıştır. Özellikle selefi/Vehhabi düşünce mensupları dini ayrımcılığa bir de ırkçı düşünceleri ilave edince toplumdaki tahribatı daha hızlı ve kalıcı olmaktadır. Söz konusu tahribat sadece toplumsal ilişki veya yapıyı ilgilendirmemekte aynı zamanda tarihe şahitlik eden medreseler, camiler ve özellikle mezarlar gibi Osmanlı İslam eserlerini de ilgilendirmektedir (Hacısalihöglü, 2003: 443-444; Todorova, 1997). Müslüman etnik gruplar arasındaki ilişkiler ırkçılıktan kurtarılıp İslam Ümmeti çerçevesine oturtulmaması durumunda yıkıcı faaliyetler artarak devam edecek ve tahribatı kalıcı olacaktır. Türkiye, Makedonyalı gençlerin eğitimi konusunda imkanlarını sonuna kadar zorlamalı ve Anadolu Ehl-i Sünnet anlayışının bölgede yeniden canlanmasını sağlamalıdır. Bu konuda barınma, burs ve eğitim

hususunda başta Milli Eğitim Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurulu, Trakya Üniversiteler Birliği ve Sivil Toplum Kuruluşları başta olmak üzere bütün kurum ve kuruluşlara düşen görevler bulunmaktadır. Çalışmaların kağıt üzerinde sunulan raporlardan ziyade sonuç odaklı yürütülmesi sorunların çözümü konusunda ön şart durumundadır.

Makedonların dışındaki diğer etnik gruplara devlet kadrolarında nüfuslarına oranla temsil hakkı verilmesi OÇA'da yasal güvence altına alınmasına rağmen bu haklardan yararlanma konusunda eşitlik ilkesine riayet edilmemektedir. Müslüman etnik gruplar, Makedonya nüfusunun neredeyse yarısını oluşturmasına rağmen (Hacısalihoğlu, 2003: 438) devlet kadrolarının çok büyük bir kısmına Makedonlar yerleştirilmiştir. Bu yüzden OÇA'nın üzerinden 16 yıl geçmesine rağmen alınan kararların uygulanmasında zorluklar çıkartılması sonucunda kararların büyük oranda kağıt üzerinde kaldığı, geniş haklar elde eden Arnavutların bile üniversitelerinin Makedonya hükümeti tarafından hala tanınmadığı, bu konuda çeşitli bürokratik zorluklar çıkarıldığı görülmektedir. Yine "Üsküp 2014" projesi ile sadece Ortodoks Makedon kültürüne yer verilmiş, yaklaşık altı asırlık tarihi bulunan Osmanlılara/Müslümanlara hemen hiçbir şekilde yer verilmemiştir. Bu durum bütün Müslümanları derinden yaralamış ve ayrımcılığı zirveye taşımıştır. Makedonya muhalefeti ve Makedon olmayan etnik kökenlilere göre "Üsküp 2014 Projesi"nin ardındaki büyük amaç, Balkanların etnik ve kültürel açıdan en kozmopolit şehirlerinden biri olan Üsküp'ün söz konusu proje ile antik dönemlere uzanan Makedonlaşma politikalarının bir uygulama alanı yapılmak istenmesidir. Bununla devlet yetkililerinin "Üsküp 2014 Projesi bir ulusun kendini bulduğu projedir" şeklindeki açıklaması örtüşmektedir. Bütün bunlar Makedonya'da etnik ve dini kültürlerin üstü örtülü bir şekilde *semboller üzerinden savaştığını* düşündürmektedir.

Son yıllarda Türkiye'nin küresel siyasette kamu diplomasisi ve kültür diplomasisinin önemi hızla artmaya başlamıştır. Değişen ve gelişen şartlar çerçevesinde Türk Dış Politikası yumuşak güç, kamu diplomasisi ve kültür diplomasisi çerçevesinde yapısal ve stratejik değişikliklere gitmek suretiyle yeniden düzenlenmiştir. Öncelikle Balkanlardaki nüfuzu, kültür temelinde artırma stratejisi benimsenmiştir. Bu bağlamda bir bakıma Türkiye'nin Balkan politikası, kamu diplomasisi temelli, kültürel odaklı ve yumuşak güç araçlarına dayanan bir diplomasi stratejisi olarak tanımlanabilir. Balkan ülkeleri ile "Kültür Köprüleri" kurma ana hedef olarak belirlenmiştir. Balkanlarda Osmanlıdan kalan "Barış ve Adalet" medeniyeti mirasının Türkiye'yi diğer dünya devletlerine göre en az beş asır önde başlamasını temin ettiğinin farkındalığı ile çalışmalara yön vermişlerdir. Anadolu insanı bundan böyle tarih, kültür ve gelenek gibi *ortak geçmiş ile ortak gelecek inşa etmekte* avantajlarını

kullanmaya başlamıştır. Makedonya'nın bağımsızlığı sonrasında Türkiye Makedonya ile ilişkilerini hızla bir şekilde geliştirmiştir. Özellikle Makedonya-Türkiye siyasi ilişkileri üst seviyeye ulaşmış ve iki ülke liderleri ilişkileri güçlendirmek amacıyla karşılıklı ziyaretleri sıklaştırmışlar ve hız kesmeden de devam ettirmektedirler. Bu çerçevede Türkiye'nin Makedonya'ya askeri yardımları kalıcı ve sürdürülebilir etnik barışın temellerini güçlendirmiştir. Türkiye-Makedonya ekonomik ilişkilerinin her geçen gün gelişmesi ve Makedonya'nın dış ticarete Türkiye'yi tercih etmesi bunu daha da güçlendirmektedir. Türkiye'nin Makedonya ile sosyal-kültürel ilişkilerini geliştirmesi, Makedonya'da kalıcı ve sürdürülebilir etnik barışın adeta teminatı durumuna gelmiştir. Gerek üniversite gerekse orta ve lise seviyesinde hiçbir ayırım yapmadan yapılan eğitim destekleri toplumun her kesiminde memnuniyetle karşılanmaktadır. Türkiye Makedonya ilişkilerinin her alanda gelişme kaydetmesi Makedonya'da politik bütünlük sağlama konusunda da olumlu katkılar sağlamıştır. Gerek hükümet kurulmasında Makedon-Arnavut anlaşması gerekse Arnavut-Türk yakınlaşmasında olumlu sonuçlara neden olmuştur.

Türkiye, Balkanlarda kamu diplomasisi kurumları olarak Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, TRT, Anadolu Ajansı (AA), Kültürel diplomasi olarak Yunus Emre Enstitüsü (YEE), dış yardım diplomasisi olarak Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), dini diplomasi olarak Diyanet Teşkilatı (DİB), diaspora diplomasisi olarak Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB), eğitim alanında Milli Eğitim Vakfı (MEV) ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi yumuşak güç araçlarını devreye sokmuştur (Ekşi, 2015:716-730). Bunların yanında kamu diplomasisi çerçevesinde STK'ların da toplumlararası kültürel ilişkileri artırmaya yönelik faaliyetleri eklenebilir. Yine sağlık, eğitim, tarım ve turizm alanında ikili koordinasyon ve anlaşmalara hız vermiştir. Bu nedenle Türkiye'nin Balkan politikasına yeni kurum, araç ve mekanizmalar eklemesiyle önceki dönemlerden çok farklı ve özgün bir dış diplomasi tarzı izlediği rahatça söylenebilir. Bu nedenle 2000 yılından bu yana Türkiye'nin Balkanlarda aktif diplomasi izleme yöntemini seçmiştir. Bu durumda olumlu anlamda en çok yararlanan Balkan ülkesinin Makedonya olduğu belirtilmelidir. Şimdiye kadar Türkiye yukarıda sayılan kurumlar aracılığı ile Makedonya'da yüzlerce proje ve faaliyet gerçekleştirmiştir. Türkiye, toplumdaki sorunlara çözüm üretmek suretiyle Makedonya'daki sosyal barışa ve kültürel hayata büyük katkı sağlamıştır ve sağlamaya da devam etmektedir.

Türkiye'nin Balkanlar politikası hem günümüz şartlarına hem de geçmişten gelen miras ışığında şekillenmiştir. Bu yüzden Türkiye'nin bütün faaliyetleri bölgenin istikrar ve barışına

katkı sağlama amacına yöneliktir. Türk dış politikasında Makedonya coğrafi, siyasi, ekonomik, tarihi ve kültürel bağları ile önceliğini korumuştur. İki ülke arasındaki tarihi ve kültürel ortaklık ilişkilerin güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca Makedonya’da önemli oranda Türk ve Müslüman halkın bulunması yakın dostluğu, güvenilir bir işbirliği ortaklığını ve politik bütünlüğü ön plana çıkarmıştır. Son yıllarda Türkiye, Makedonya Cumhuriyeti vatandaşlarına varlığını hissettirmeyi ve desteğini en üst seviyeye ulaştırmıştır. Zira Türkiye farklı etnik ve dini grupların barış içinde bir arada yaşadığı Makedonya’yı Balkanlar’da kalıcı barış ve istikrarın vazgeçilmez unsuru olarak görmektedir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Dağlı, Y. ve Çavuşoğlu, Ş. B. (2011), “Balkan”. *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Aktan, H. (2006), *Makedonya-Arnavutluk İlişkilerinde Arnavut Sorunu*, Logos-A, Makedonya/Üsküp.
- Bağcı, H. (1998), *Güvenlik Politikaları ve Risk Analizi Çerçevesinde Balkanlar*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- Bahadır, G. (2002), *Batı’dan Doğu’ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, Ağustos.
- Bayraktar, K. (2014 Bahar), “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *bilig*, Bahar 2014/Sayı 69, ss. 1-28.
- Bora, T. (1995), *Yugoslavya, Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yay.
- Brunnbauer, U. (2002), “The implementation of the Ohrid Agreement: Ethnic Macedonian resentments”, *Journal on Ethno politics and Minority Issues in Europe*.
- Bumçi, A. (2001), *Macedonia and the Albanians: The Confines of Ethnic Politics*, Albania: Albanian Institute for International Studies.
- Büyük, H. F. (2015), “Ohri Çerçeve Anlaşması’nın 15. Yılı: Makedonya’da “Barış”, www.usak.org.tr [Erişim: 22.01.2017].
- Castellan, G. (1995), *Balkanların Tarihi*, İstanbul: Milliyet Yay.
- Çavuşoğlu, H. (2007 Bahar), “Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye’ye Göçler ve Nedenleri”, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara: Bahar, sayı 41:123-154.
- Dalkılıç, M. Ve Biçer, R. (2016), *Balkanların Geleceği Açısından Makedonya’da Etnik Barış ve Dini Aşırı Gruplar*, Proje, İstanbul Üniversitesi BAP Birimi.

- Davutoğlu, A. (2010), *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yay.
- Ekşi, M. (2015), “AK Parti Döneminde Türkiye'nin Balkanlarda Kamu-Kültürel Diplomasi Aracılığıyla toplumsal-Kültürel Etkinliğini Artırma Politikası”, *Bildiriler Kitabı*, (edit. Hasan Kara), I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi, Denizli, ss. 716-730.
- Emin, N. (2014), *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Seta: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, www.yenibalkan.com [Erişim: 27.03.2016]
- Gülboy, G. P. E. (2012), "Makedonya'da Arnavut-Makedon Çatışması Ve Ohrid Anlaşması", *Türkiye-Makedonya İlişkileri*, (edit. Okay, A.-Babalı, T.), İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Hacısalihioğlu, M. (2003), “Makedonya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: c. 27, ss. 437-444.
- <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?makaleid=3149>; “Makedonya Azınlık Raporu-1”, http://diplomatikgozlem.com/_haber/makedonya-azinlik-raporu-1-? (Erişim: 10/12/2017)
- <http://www.mynet.com/haber/haberler/srebrenitsa-35557> (Erişim 08.08.2017).
- <https://www.haberler.com/srebrenitsa/s9> (Erişim 08.08.2017).
- İbrahim, E. (2011), “Ohri Çerçeve Anlaşması'nın 10. Yılında Türkler”, *Ufuk Dergisi*, Üsküp: Sayı: 15, Eylül-Ekim, ss. 2-3, 18-19.
- Jelavich, B. (2006), *Balkan Tarihi Cilt 1*, İstanbul: Küre Yay.
- Jelavich, B. (2006), *Balkan Tarihi Cilt 2*, İstanbul: Küre Yay.
- Karpat, K. H. (1992), “Balkanlar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: c. 5, s. 25-32, İstanbul.
- Kenar, N. (2005), *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Ankara: Palme Yay.
- Kodal, T. (2014), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Journal Of Modern Turkish History Studies, XIV/29 (2014-Güz/Autumn), ss.377-396.
- Kut, Ş. (2005), *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Kutlu, S. (2007), *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lacoste, Y. (2008), *Büyük Oyunu Anlamak, Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, İstanbul: NTV Yay.
- Maliqi, N. ve Hani, A., (2011), “Ohrid Framework Agreement, Challenge Or Opportunity”, *Presented at the Conference of Center for Research and Policy Making, titled “20 years*

- Macedonian independence–economic, political and policy developments*”, 15-16 September, Skopje.
- Mandacı, N. (2003), *Makedonya Cumhuriyeti’nde Arnavut-Makedonya etnik çatışması ve Ohri süreci*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Manol, P. (1978), *Macedonia and Macedonians in thme Eastern Crisis*, Skopje: Macedonian Deview Editions.
- McCarthy, J. (1995), *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Otto man Muslims 1821-1922*, Princeton, N.J., The Darwin Press.
- Nayçevska, M. T. S. (2009), *Etnik Mensubiyet Esası Üzere Ayrımcılığın Kaldırılması, El Kitabı*, Makedonya Açık Toplum-Makedonya Enstitüsü Vakfı Etniler Arası Diyalog ve Topluluğun Gelişmesi- Ortak Değerleri Destekleyen Vatandaş Birliği, (ATEVM) Skopje, Republika Makedonija.
- Nuredin, A. (2008), *Osmanlı Sonrası Makedonya*, Üsküp: MATUSTEB Yay.
- Ohri Çerçeve Anlaşması, (2001), (Çev.) *Anadolu Kalkınma Vakfının Katkılarıyla, Eğitim Kültür Ekoloji ve Dayanışma Derneği-Millennium*, Gostivar: İlko Basımevi, Eylül.
- Oran, B. (2012), *Türk Dış Politikası Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yay.
- Oran, B. (2012), *Türk Dış Politikası Cilt 3*, İstanbul: İletişim Yay.
- Popetrevski, V. Latifi, V. (2004), “The Ohrid Framework Agreement Negotiations, the 2001 Conflict in Fyrom”, *Reflections, Conflict Studies Research Centre*.
- Poulton, H. (1989), *Who Are The Macedonians?*, London: Hurst&Company.
- Poulton, H. (1993), *Balkanlar, Çatışan Azınlıklar Çatışan Devletler*, İstanbul: Sarmal Yay.
- Progonati, E. (2013), “Etnik Arnavutların Arnavutluk Dış Politikasında Etkisi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar, sayı:37, ss.159-182.
- Rahman, R. (2012), *Makedonya’da Türk Azınlık ve Makedonya-Türkiye ilişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Ramet, S. P. (1992), *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, Nationalism and Federalism in Yugoslavia*, 1962 Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962- oslavia, 1962-1991, Bloomington: Indiana University Press.
- Rapor, (2007), *İnsan Hakları Gündemi Derneği, Kriz Bölgelerinde İnsan Hakları Sorunları (Bosna/Hersek-Kosova-Makedonya)*, Ankara: İHGD/Kamusal Açıklama/TR -001/2007.

- Samar, K. (2015), "Makedonya'da Etnik Çatışma Kaygısı", <http://tr.euronews.com> [Erişim: 04.09.2016].
- Şabani, G. (2007), *2001 Makedonya Etnik Çatışması Ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç*, Yayınlanmamış Tez. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Şabani, G. (2007), *2001 Makedonya Etnik Çatışması Ve Çözümü: Çerçeve Anlaşmasına Giden Süreç*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Şanlı, B. (2017), "Kader birliğinin açmazları: Arnavut meselesi ve Kosova'nın statüsü", Anlayış, <http://www.arnavut.com/makedonyadaki-etnik-arnavutlar>, *Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi*, (Erişim: 20/12/2017)
- Threat (Rapor), (1996), A Threat to "Stability", Human Rights Violations in macedonia, Human Rights Watmhc7 Helsinki.
- Todorova, M. (1997), *Balkanlarda Osmanlı Mirası*, içinde: "Yeni Balkanlar Eski Sorunlar", der. Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, İstanbul: Bağlam Yay.
- Turan, Ö. (1996), "Makedonya'da Türk Varlığı Ve Kültürü", *bilig-3/Güz'96*, ss. 21-32.
- Turna, M. (1996), "Makedonya Türkiye İlişkileri ve Makedonya'nın Geleceğine Bakış", *Avrasya Dosyası*, c.3, Sayı:3, Sonbahar, ss. 69-86.
- Wachtel, A. B. (2009), *Dünya Tarihinde Balkanlar*, İstanbul: Doğan Kitap.